

ТРИ СИЛИ ДЛЯ ЛЮДИНИ: ВІД “ВЕЛИКОГО ІНКВІЗИТОРА” ДО КАНОНІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ

Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Copyright © 2012

Актуальність проблеми. У 1974 році про Ф.М. Достоевського та його твори вже можна було говорити сміливо: у видавництві “Наука” вийшли друком перші десять томів повного зібрання творів геніального письменника. Тоді я, студент третього курсу Київського університету імені Тараса Шевченка, запитав тоді ще доцента В.А. Роменця, чи мав рацію Великий Інkvізитор щодо інтерпретації спокусу “страшного і премудрого Духа” та головних сил для людини (чудо, таємниця авторитет), адже Ісус не заперечував йому, і Альоша Карамазов не зміг аргументовано заперечити брату Івану [2, с. 224–241]. Володимир Андрійович якось загадково-іронічно усміхнувся і відповів, що таємниці – це те, що наука ще не може пояснити, але вона вже пояснила багато таємниць і пояснить ще більше, це її призначення; *ignotamus non ignorabimus* – *непояснене не непоясненне*. Через двадцять два роки післямова професора В.А. Роменця “Постання канонічної психології” до підручника “Основи психології” (К.: Либідь, 1996) в цілому і твердження: “У деяких казках міститься народна мудрість, яка в подальшому розробляється найталановитішими творцями і започатковує канон “Великого Інkvізитора”, що охопив усі народи і

Володимир РОМЕНЕЦЬ

всі віки й тисячоліття” [9, с. 617], – зокрема підказали мені, як шукати відповідь на те моє давнє питання. Це – ще одне свідчення **актуальності** вивчення наукового доробку достойника української психології, котрий стимулює і скеровує думку на пошук істотного в людській душі та діяльності. Воно є скромним додатком до вагомих аргументів на користь сьогочасності досліджень цього доробку, висловлених авторами числа часопису “Психологія і суспільство” (2011. – №2), присвяченого 85-й річниці з Дня народження В.А. Роменця [див. 7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключова, на нашу думку, позиція його бачення канонічної психології полягає в тому, що “відчувається потреба в напрямі психології, у якому відображається не життєвий або творчий шлях, а корінні мотиви буття у їхньому взаємному зв’язку та відповідні форми поведінки. Є всі підстави назвати таку психологію канонічною.” [9, с. 607]. Припускаємо, що вибір назви зумовлювався такими міркуваннями: 1. Корінні мотиви власного буття особистості – це його смисл, який для неї є інтегральною істиною. 2. У філософських школах Демокріта та Епікура одна із складових частин фізики називалась каноніка (*грец сапон – правило, припис, наказ*), основною проблемою якої були крите-

рії істини, котрі вбачались у розумі, відчуттях та практиці. Демокрит головним вважав розум, Епікур – відчуття [4, с. 181–236]. Адже базисні мотиви буття суб'єкта відповідають його сутності, істотним, істинним властивостям. А В.А. Роменець виходив з того, що існує “всезагальна істинна сутність людей” [8], що “люди відрізняються поверховим, а зближуються на ґрунті найглибшого”, що “лише поверхово люди роз'єднуються, але тільки в найглибшому своєму бутті вони єдині” [9, с. 609, 613]. Відтак корінні мотиви буття – однакові для нас усіх, для кожного з нас, для людини як виду. В цих мотивах – найвища загальнолюдська істина: “істина може бути тільки одна, конкретна. Багато істин, на що претендують люди, є нонсенсом” [9, с. 612].

“Великий Інквізітор” був переконаний, що знає цю істину. “Свобода, вільний розум і наука, – казав він про людей, – заведуть їх у такі хащі, поставлять перед такими чудами та нерозв'язними таємницями, що одні з них, непокірливі та люті, знищать самі себе, інші, непокірливі, але малосильні, знищать одні одних, а треті, ті, що залишаться, малосильні та нещасні, приповзуть до ніг наших і заволають до нас: “Так, ви мали рацію, ви володіли таємницею Його, і ми повертаємося до вас, урятуйте нас від себе самих” [2, с. 235]. А врятувати їх – слабку духом і розумом абсолютну більшість людства – може абсолютна влада психічно потужної меншості, що ґрунтується на страху перед чудом, таємницею й авторитетом, беззастережне поклоніння яким знімає тягар автентичної відповідальності, вільного морального вибору у ставленні та вчинках [2, с. 226–237]. Нагадаємо, що сучасна наука називає такий порятунок “Втечею в Натовп” (*“Escape to Crowd”*), яка звільняє людину від тягара автентичної відповідальності і дарує комфортність конформізму.

Все ще реальна загроза самознищення людства у термоядерній війні та глобальна екологічна криза, яка вже вочевидь переростає у глобальну екологічну катастрофу, що цілком вірогідно завершиться омніцидом (загибеллю життя на Землі) – найвагоміше підтвердження правдивості цього пророцтва. Глибоке коріння такого сумного стану – у європейській ментальності та культурі Ренесансу і Нового часу. Потужні мислителі тих часів були впевнені у безмежних можливостях людського розуму щодо його спроможності організувати створення ідеальних умов для досконалого життя

та всебічного гармонійного розвитку людини на Землі, проголошували, що особа може і повинна пізнавати причини та приховані сили, потенціал усіх предметів і явищ навколишнього її світу з метою розширення і посилення своєї влади над природою аж до остаточного підкорення її та досягнення цим шляхом величезної могутності (Р. Декарт, Ф. Бекон та ін.); що природа – першочергово величезна майстерня, у якій і з матеріалів якої люди мають виготовляти потрібні для них речі (П. Гольбах та ін.); що людина – володар природи, для якого не існує жодних обмежень у використанні її для задоволення своїх потреб, в ідеалі – людина має цілковито підкорити собі природу, стати абсолютно незалежною не лише від її законів, а й від усіх тих, котрі не вона сама собі встановила (Й. Фіхте), і т. ін., і т. п.

Західні дослідники гуманістичного напрямку дійшли одностайного висновку, що ренесансно-просвітницький оптимізм стосовно людського розуму та його найдужчого інструменту – науки, був, м'яко кажучи, перебільшенням і призвів до тотальної кризи духовності, моральності, віри в Бога, виразними проявами якої з середини ХХ – на початку ХХІ століть є домінування егоїзму, меркантилізму, корисливості у ціннісних орієнтаціях індивідів та груп; планетарна епідемія всепоглинаючого прагнення швидкої і легкої наживи, матеріальної вигоди, аморальності, легковажності, бездумності, безвідповідальності, за якої особа навіть не замислюється про можливі близькі та віддалені наслідки своїх дій, вчинків для природи й суспільства.

Натомість ілюзорними взірцями особистісної досконалості стали успішний ділоць (бізнесмен), діяць (політик), фахівець (юрист, лікар тощо), які мають великі статки, високі прибутки, що відкриває широкі можливості для споживання благ, для розваг, насолод. Це – так звані розумні егоїсти, які все оцінюють, розраховують, планують з позицій власної “здобичі” – прибутку, збагачення, вигоди. Поза власною вигодою ніщо, жодні “високі матерії” (релігійні, моральні, світоглядні, ідеологічні, правові, політичні, соціальні, художньо-естетичні), майбутнє світу, людства, своєї нації, неформальні, безкорисливі, засновані на взаємній альтруїстичній приязні, стосунки між людьми не мають для них самостійної цінності, не цікавлять їх. Вони самовпевнені, свято вірять у непохитну правильність своєї життєвої позиції, у свою вищість, елітарність. “Бездушні професіонали, безсердечні любителі

легкого життя, і ці нікчеми вважають, що вони досягли ні для кого раніше недосяжного рівня людського розвитку!", – саркастично кинув у бік таких персон Макс Вебер [1, с. 207]. Чим не палітра наслідків свободи “слабких душ”, як назвав переважну більшість людства Великий Інквізитор? [2, с. 232–237].

До відносної повноти її розширюють судження В.А. Роменця: “Цінності Просвітництва перебували в межах “чистого” і “практичного” розуму; незважаючи на появу “войовничого атеїзму”, ідея Бога продовжувала існувати як вихідний пункт теології та ряду напрямів філософії. Проте атеїзм і філософія релігії перебували у різних площинах людської ідеології. Це привело до того, що ХІХ століття – століття позитивізму, прагматизму, утилітаризму – побачило основні цінності в матеріальному світі. Герой роману Діккенса “Важкі часи” Гредграйнд підкреслював учням свою утилітарну позицію: він віддає перевагу тому, що можна виміряти лінійкою, зважити на терезах тощо. Все інше – химера, якої слід позбутися для свого ж блага. ХХ століття – століття техніцизму – впадає у своєрідний фатум. Головна ідея – вульгарний практицизм – зробити життя *комфортним*, а у соціальному плані – *конформним*, що теж є різновидом комфорту (“*Escape to Crowd*” – В.М.). Прагнення до відкриття і засвоєння знань, як це було, зокрема, в епоху Відродження, наприклад в арабському світі, перетворилося в пошук *інформації*, використання готових трафаретів мислення. Ідея потойбічного світу, що дає смисл людському існуванню, вже мерехтить далекою зіркою. Релігія служить політиці і поринула в пошуки поцейбічних цінностей і чвар.

ХХ століття цінностями потойбічними, трансцендентальними, як століття в цілому атеїстичне, не цікавиться. Ідея Бога стоїть на заваді пануванню людини над людиною. Залишається один Бог – людина з абсолютною владою, котра перебуває на шпилі державної тоталітарної субординації. Оскільки декількох абсолютних влад бути не може, вони війною вирішують долі людства, а саме: яка абсолютна влада має залишитися абсолютною на Землі? Саме ХХ століття мало дати відповідну військову техніку для масового знищення людей і вирішення цієї проблеми. Взаємне абсолютне винищення народів стало реально можливим. Світові політичні кризи можуть спровокувати всеосяжну атомну війну.

Зброя масового знищення все більше удосконалюється. Спроби припинити цей процес

залишаються безрезультатними. Протести, маніфестації та ліричний, романтичний “Greenpeace”, звісно, залишаються безсилимими у своїх мирних намаганнях. Справа, проте, не тільки у появі зброї масового нищення, а й в установках на самовизначення народів. Розпад різних за обсягом тоталітарних систем пробуджує мотивацію до незалежності великих і малих країн. Така незалежність стає непримиренною стосовно інших. І ця *світова гра між тоталітарністю і непримиренною незалежністю* є систолою і діастолою політичних зрушень, що приводять до масового нищення людей” [7, с. 619–620].

Вінцем цього “життя на вулкані, з якого вже сильно куриться”, є загроза глобальної катастрофи земної цивілізації внаслідок надпотужної активності Сонця, катаклізмів у надрах Землі, що очікуються вже в цьому році, тощо. Людина за допомогою своєї науки й техніки не може не те що відвернути, а й толком пояснити її. “Люди, – писав В.А. Роменець, – вирішують безпосередні завдання, борються за здійснення соціальних намірів і все більше готують себе до космічної катастрофи. Знову і знову постають *есхатологічні* питання, питання індивідуального буття людей, питання їхнього історичного існування. І це вічне очікування кінця світу породжує своєрідні *канони* поведінки. Про цей кінець говорять учені, посилаючись на закони термодинаміки; про цей кінець говорять теологи, посилаючись на незбагненно велику силу зла, що його скоїло людство за весь час свого існування, перманентно відмовляючись від Бога. Письменники, філософи мають у цьому питанні свої думки, докази, виправдання тощо” [9, с. 620].

З цього робимо принаймні два скеровані на порятунок висновки:

1. Якщо людство у стислі терміни не покладе в основу свого буття високі духовно-моральні цінності де-факто, а не лише де-юре, то воно знищить само себе шляхом утилітарно-хижацького використання сучасних надпотужних виробничих технологій.

2. Якщо Вища Сила не відверне прогнозовані науковцями грядущі космічні та планетарні катаклізми, то вони знищать земну цивілізацію.

Є вагомими підстави вважати ці висновки не утопічними і не фантазмагорійними. По-перше, суспільні стосунки у розвинених країнах світу і в тих, що впевнено йдуть шляхом прогресу, базуються на реальному верховенстві права, в основі якого лежать Права Людини

– юридична іпостась гуманістичної парадигми філософії, ідеології та політики. А корінням модерного гуманізму постає християнська мораль любові [5, с. 76–83]. Одним із свідчень наявності живої та потенційно могутньої тенденції піднесення моральності, духовності, екзистенційної відповідальності особистості й суспільства, утвердження духовно-моральних цінностей у людських душах і взаєминах є виявлене в процесі коректних соціально-психологічних досліджень розуміння авторитету персони. Такі дослідження проводяться в усіх розвинених і не дуже цивілізованих країнах з 60-х років минулого століття. Абсолютна більшість опитаних у їх ході респондентів указали, що авторитет суб'єкта, особливо лідера, керівника, вихователя, священика, проповідника безпосередньо залежить від його моральних якостей – доброзичливості й доброчинності, чесності, справедливості. Дійсно, авторитет – життєво важлива сила для людей, він є і завжди буде потрібний їм. Але не той, про який говорив Великий Інквізитор, не авторитарність, що тримається на насильстві і страху.

По-друге, вже ніхто не заперечує, що якісь сили постійно відвертають планетарні катастрофи на Землі, запобігають їм. Досить згадати, що, згідно з розрахунками вчених, наслідки Чорнобильської трагедії мали б бути значно більш руйнівними. Яким чином вони зменшились приблизно на три порядки – невідомо. Тисячі людей у Сибіру та інших місцях планети бачили дивовижні капсули, які підхоплюють, затримують і руйнують великі метеорити. Науковці підтвердили даний факт. Пояснити це і подібне людський розум неспроможний. Це – чудеса, таємниці. Але вони не лякають, не наводять жах, заціпеніння й параліч волі й думки людей, не породжують їх зневіру у спроможності давати собі раду, як ті, про які говорив Великий Інквізитор, а навпаки, стимулюють оптимістичну віру у високий смисл життя людини, існування земної цивілізації: Ми не сам-на-сам зі сліпими катаклізмами космічного й планетарного масштабу, хтось Могутній переймається нами і захищає нас, і, вельми вірогідно, захищатиме в майбутньому, якщо ми будемо гідні його піклування.

Окреслені вище реальні загрози загибелі людства вкрай загострюють основну проблему людського життя, яка лягла в основу екзистенціалізму – неминучості смерті, припинення земного буття кожного з нас. Кинута у земний світ незалежно від її бажання, людина так

само, поза її бажанням чи небажанням, невідворотно буде викинута з нього – помре, притім невідомо коли і як. У душі усупільненого індивідуума, який автентично усвідомив цей факт, виникає фруструюча суперечність між прагненням до нескінченної власної приналежності, причетності до буття Всесвіту, родинності з ним, високого, гідного сенсу свого існування в ньому й усвідомленої неминучості власної смерті, відчуженості від світу, байдужості його до неї, до її долі.

Про це яскраво написав А. Камю: “У прагненні зрозуміти реальність розум задоволений лише тоді, коли йому вдається звести її до мислення. Якби людина могла визнати, що Всесвіт здатен любити її, вона б змирилась. Якби мислення відкрило в мінливих контурах феноменів вічні співвідношення, до яких зводились би ці феномени, а самі співвідношення резюмувались би якимось єдиним принципом, то розум був би щасливий. У порівнянні з таким щастям міф про блаженство здався б жалюгідною підробкою. Ностальгія за Єдиним, прагнення до Абсолюту виражає сутність людської драми” [3, с. 283]. Але людський розум неспроможний задовольнити це прагнення. “Єдиною осмисленою історією людського мислення є історія покаянь та зізнань у власному безсиллі, які слідували одне за одним. <...> За допомогою науки можна вловлювати і перераховувати феномени, анітрохи не наближаючись цим до розуміння світу. Мое знання світу не помножиться, навіть якщо мені вдасться обмацати всі його потаємні звивини. А ви пропонуєте вибір між описанням, котре достовірне, але нічому не вчить, і гіпотезою, котра претендує на всезнання, однак недостовірною, – дорікнув А. Камю тим філософам-екзистенціалістам, котрі, збагнувши неспроможність людського розуму розв'язати основну проблему буття людини, звернулися за допомогою до віри в Бога. – Відчужена від самої себе і від світу, озброєна невідомо навіщо мисленням, яке заперечує себе у мить власного утвердження, що ж це за доля, якщо я можу примиритися з нею, лише відмовившись від знання і життя, якщо моє прагнення знати істину завжди наштовхується на нездоланну стіну?” [3, с. 234–235].

Ці відкриття інтегруються в усвідомленні абсурдності людського існування. “Сам по собі світ просто нерозумний, – писав А. Камю, – і це все, що про нього можна сказати. Абсурдним є зіткнення між ірраціональністю світу та шаленим бажанням ясності, поклик якого відбивається у глибинах людської душі. Аб-

сурд однаково залежить від людини і від світу. Поки що він – єдиний зв'язок між ними” [3, с. 236]. Абсурдність життя людини найбільш виразно постає тоді, коли, за словами мислителя, рветься ланцюг щоденних дій і серце марно шукає його загублену ланку. Людина живе мріями, сподіваннями на майбутні блага, на завтрашнє щастя, поки не доходить висновку, що час наближає її до старості і смерті. Співвідносячи себе з часом, вона із жахом усвідомлює, що посідає в ньому місце з чітко визначеними початком і кінцем, що беззастережно, остаточно й безапеляційно, належить часу, своєму наймогутнішому і найстрашнішому ворогу, тому що він невблаганно скорочує її життя. Це викидає її в абсолютно чужий для неї світ. Вона починає виразно усвідомлювати непроникну для неї щільність природи, навіть звичного пейзажу, і розуміє, що її краса не належить людям, що вони їй абсолютно байдужі. “Варто зрозуміти це, і пагорби в докiллі, мирне небо, крони дерев одразу втрачають ілюзійний зміст, якого ми їм надавали. Віднині вони будуть віддалятися, перетворюючись у якусь подобу втраченого раю. Кризь тисячоліття доходить первісна ворожість світу. Він стає незбагненим, оскільки протягом віків ми розуміли в ньому лиш ті фігури, які самі ж у нього і вкладали, а тепер у нас уже більше немає сил на це. Стаючи самим собою, світ вислизає від нас. Розцяцьковані звичкою декорації постають перед нами тим, чим вони були завжди. Вони віддаляються від нас. Подібно до того, як за звичним жіночим обличчям ми несподівано відкриваємо незнайомку, яку кохали місяці й роки. <...> Так само нас тривожить знайомий незнайомиць, що на мить відобразився в дзеркалі чи знайдений на нашому власному фото...” [3, с. 229–231]. Все констатоване породжує сталий негативно забарвлений емоційний стан, який екзистенціалісти назвали *духовною нудотою*, що складається зі страху й відрази.

Оскільки тягар абсурду є продуктом усвідомлення, осмислення й переживання становища людини у світі, то позбутися його можна, тільки знищивши одну із двох складових, поєднання яких його утворює. Людина не може знищити світ. Залишається на вибір: власне життя або критичний розум, котрий гонорово відкидає як ілюзію віру в те, що не може “обмацати” своїми засобами.

Змістовий контекст і логіка цього повідомлення не вимагають аналізу самогубства з

онтологічних мотивів (усвідомлення екзистенційного абсурду). Ми у своїх публікаціях відкидаємо такий суїцид з позицій християнської віри [6, с. 73–76]. З позицій “сизифової праці” його рішуче заперечив А. Камю [3, с. 241–318]. Наведемо лише його красномовне спостереження емпіричного характеру: “Часто порівнюють філософські теорії з поведінкою тих, котрі їх сповідують. Але серед мислителів, котрі відмовляли життю у смислі, ніхто, крім літературного героя Кириллова, Перегріна з легенди і Жака Лек'є, який перевіряв гіпотезу, не перебував у такій злагоді із власною логікою, щоб укоротити собі життя. Жартуючи, часто посилаються на Шопенгауера, котрий прославляв самогубство за пишною трапезою” [3, с. 226].

Абсолютна більшість екзистенціалістів пожертвувала гоноровим розумом. Так, К. Ясперс дійшов висновку, що крах людського розуму у сфері екзистенційних проблем людини звертає його до буття Трансцендентного. Л. Шестов писав: “Єдиний вихід там, де для людського розуму немає виходу. Інакше навіщо нам Бог?! До Бога звертаються за неможливим. Для можливого і людей достатньо.” С. К'єркегор уважав абсурд, антиномію і парадокс критеріями релігії, закликав цілковито пожертвувати Богові інтелект, тому що лише у своєму інтелектуальному падінні віруючий досягає тріумфу. За його словами, якби люди дізналися, що в основі їхнього світу немає нічого, крім кипіння диких сил і темних пристрастей, а поза світом – нічого, крім темної безодні, порожнечі, їх життя стало б суцільним відчаєм.

А. Камю назвав цю жертву *втечею*. Мовляв, ці філософи демонструють екзистенційний абсурд тільки для того, щоб одразу його розв'язати. Всю філігранну витонченість і глибину їхньої думки, що осмислює абсурдність становища людини на Землі, він назвав патетичним фокусництвом, а спроби надати ірраціональній пустелі цього становища трансцендентної істинності – приниженим мисленням. Уся могутність екзистенційного абсурду полягає у його здатності розбивати ілюзійні надії людини, а відтак у її гордому протистоянні йому сам-на-сам. А віднесення його до компетенції Трансцендентного, до Бога ліквідує його – він розчиняється у цій Вищій інстанції, котра володіє високим смислом буття, до якого у такий спосіб долучається й людина.

Мовляв, розум ґрунтується на ясності. Визнання незбагненого для нього Трансцендентного з метою пояснити ним ірраціональну аб-

сурдність буття людини не пояснює її, адже неможливо пояснити ірраціональне ірраціональним. Абсурдний розум, який збагнув абсурд, перейнявся ним і мужньо протистоїть йому, не вдається до таких прийомів. Він не ховає ірраціональне за іншим ірраціональним, а протиставляє себе йому, не хоче платити будь-яку ціну за втіху надії і тому приймає світ, у якому немає місця надії. У цьому – його могутність, попри всю обмеженість і слабкість. Він хоче триматися “серединного шляху”, на якому може зберігати таку любов йому ясність. Водночас А. Камю підкреслював, що на цьому шляху не має жодних підстав для заперечення існування Трансцендентного, Бога і Його турботи про людину, її земне буття, що він навіть не торкається цієї проблеми; далі припускає, що, цілком можливо, Бог відкриється людині, коли її совість явить благо і святість [3, с. 244–250].

На відміну від А. Камю, В.А. Роменець стверджував, що для нього правдивість релігійного вчення цілком переконливо засвідчують чудеса, що в осягненні чудес, сприйманні їх виникає *переконання* у його справедливості, тобто не сумнівався в існуванні *переконливих для критичного розуму чудес* [9, с. 611]. І справді, в нашому світі і у психіці людини – безліч чудес і таємниць, про які постійно розповідають мас-медіа. Принаймні значну частину з них наука не може “ущучити” і викрити як свідомі чи несвідомі фальсифікації, або вичерпно пояснити їх зі своїх позицій. Чимало з цієї частини з’являються у тому вигляді і мають той зміст, які ми приписуємо Трансцендентному, Богу і Тим, хто перебуває біля Нього. Для прикладу назвемо чудо, котре століттями являє себе *закономірно – Благодатний вогонь*, який щороку, але не в один день, а в той, на який випадає Пасха, матеріалізується з якоїсь таємничої інстанції у Святій Кугуклії в Єрусалимі. Згадаємо ще й перебування якоїсь прекрасної жіночої зовні істоти, за всіма ознаками схожої на Діву Марію, на бані коптського християнського храму у Зейналі, передмісті Каїру. Її бачили десятки, а може й сотні тисяч, людей – християн і мусульман, протягом місяця у квітні-травні 1968 року. Безліч фактів засвідчують, що душа людини не гине разом зі смертю її тіла. Цікаво, що сказав би стосовно таких феноменів А. Камю, як сприйняв би їх його гоноровий ясний розум?

Чому вчені, а відтак педагоги й політики, все ще не приділяють таким чудесам і таємни-

цям належної уваги? Вочевидь маємо послід пихи зарозумілого ренесансного розуму, який шукає істину тільки в тому, що він може раціонально осмислювати.

Але істинність релігійних і світських аксіологічних учень, духовних цінностей, ідеалів, які вони пропонують, визначається, за Е. Фроммом, не онтологічно, а характером їх впливу на психіку людей, їх “здатністю розкрити людські сили, реальною відповіддю на потребу особи у рівновазі й гармонії її та світу”. Вони істинні, якщо утверджують гуманізм, моральність, шляхетність у людських душах та взаєминах, незалежно від можливості наукової верифікації об’єктивної правдивості посилянь, на яких вони ґрунтуються. Це – базисний критерій у модерній гуманістичній парадигмі аксіологічних знань. Іншими словами, для цієї парадигми найважливішим є те, які цінності несе та чи інша релігія, конфесія, світська концепція у вимірі їх впливу на людину, на розвиток її життєствердної особистісної потужності, автентичної свободи й креативності, на її самопочування тощо. За цим критерієм Е. Фромм поділив усі релігії та світські аксіологічні вчення на авторитарні і гуманістичні.

Визначення релігії в “Оксфордському словнику”, на думку Е. Фромма, насправді характеризує сутнісні властивості авторитарної релігії: “Релігія є визнанням людиною якоїсь вищої невидимої сили, що керує її долею і вимагає слухняності, вшанування та поклоніння”. Нагадаємо, що авторитарність суб’єкта виявляється у його прагненні домінувати, панувати, домогтися беззастережної покори, слухняності так чи інакше залежних від нього людей за допомогою жорстких імперативів, санкцій, репресій стосовно цих людей та інших способів залякування їх. Отож найвища добродійність в авторитарній релігії – це рабська покора, слухняність, відсутність автентичної думки, а найбільший гріх – критичне осмислення її догматів та нормативно-регулятивних настанов, освячених іменем божества. Виразний приклад у сучасному світі – тоталітарні секти. Заслужити поблажливе ставлення авторитарного божества можна лише беззастережною покорою йому в образах його служителів. Капітулюючи перед ними, особа втрачає спроможність критичного автентичного мислення і самостійного вчинку, внутрішню свободу, але здобуває комфорт конформіста – екзистенційної безвідповідальності і захищеності тими, перед ким вона капітулювала (логіка Великого Інквізитор).

В гуманістичних релігіях, згідно з характеристикою Е.Фромма, центральне місце належить людині, її свободі, незалежності, розвитку, вдосконаленню її життєвих сил відповідно до ідеалів Істини, Добра, Краси. Людина в них покликана вільним і неупередженим розумом шукати істину, своє місце і покликання у світі, розвивати совість, доброзичливість і добродійність, здатність любити ближніх і себе, життя, природу і культуру. Це сповнює високою радістю життя, протидіє невротичним почуттям страху й провини. У гуманістичних релігіях навіть ставлення до гріховних учинків – без ненависті, нетерпимості та злостивого презирства. За гріх суб'єкта має карати насамперед його власна совість. Муки совісті – психологічний стрижень каяття й спокути, що мають приводити до розчулення, замилювання, любові, доброзичливості й добродійності.

Старий Заповіт повниться суворим авторитарним ставленням Бога до людей. Переломним моментом став Вселенський потоп. Коли Бог переконався, що люди з головою поринули в аморальність і розпусту, він пожалкував, що створив їх і вирішив знищити не лише їх, а й усе живе на Землі. Але врешті-решт усе ж залишив для започаткування нового, більш пристойного і праведного життя добродійного і працелюбного Ноя та його родину, а також “всілякої тварі по парі”. Це був прообраз гуманізму та демократизму у Його взаєминах з людьми. Відтак було укладено угоду, згідно з якою Бог пообіцяв не знищувати всіляку плоть і спустошувати землю водами потопу, якщо люди будуть дотримуватись Його заповідей, насамперед – не вбивати. З цієї тенденції виросло християнство – релігія любові, довершеного і неперевершеного гуманізму [10, с. 157–207; 5, с. 76–83]. Але “трагедія всіх великих релігій, – писав Е. Фромм, – полягає у тому, що вони порушують і спотворюють принципи свободи, як тільки стають масовими організаціями, якими управляє релігійна бюрократія. Релігійна організація і люди, котрі представляють її, якоюсь мірою починають займати місце сім'ї, племені, держави. Вони зв'язують людину замість того, щоб залишити її вільною, і та починає поклонятися не Богу, а групі, яка претендує на те, щоб говорити від Його імені. Це траплялось у всіх релігіях. Їх засновники вели людину в пустелю, геть від Єгипту, але потім інші вожді вели його назад, до нового Єгипту, хоча й називали останній Землею Обітованою” [10, с. 199].

Ідеологом такого вождизму був “Великий Інквізитор”. Він чудово розумів вирішально-визначальну роль чуда, таємниці у руках авторитарного “авторитету” в скеруванні людей до “нового Єгипту”. Але часи радикально змінилися. У сучасному світі лише окремі течії в християнстві є переважно авторитарними. А переважна більшість, у тому числі й католицизм, від імені якого виступав “Великий Інквізитор”, набули виразної тенденції гуманізації. Отож чудеса і таємниці, котрих, як виявляється, є дуже багато, сьогодні використовують для того, щоб навертати людей у “пустелю” братньої любові, моральності, духовності, шлях у яку вказав Ісус. У будь-якому разі високоморальний авторитет гуманістичних релігій і церков, чудеса і таємниці у їх інтерпретації скерують самопізнання людини до істинного смислу життя, до єдиного рятівного для неї канону.

В.А. Роменець назвав самопізнання найвеличнішим канонем [9, с. 621]. Представлена в цьому повідомленні спроба самопізнання, здається, підтверджує правильність його висновку: “Головне протиріччя історії – у прагненні людини розв'язати проблему взаємовідношення трансцендентального і феноменального, потойбічного і поцейбічного – залишається і вирішуваним, і невирішуваним. Позитивістська, екзистенціальна та інші філософії здійснювали спроби вирішити це засадниче протиріччя людського існування, але воно, попри всі їх зусилля, постає знову і знову. Всі конкретні історичні діяння людей спонукаються, зрештою, цією проблемою, хоч би якою прихованою вона не була. У цьому і полягає прийдешнє завдання і сам предмет психології. Чи зможе вона вказати на історичний та індивідуальний порятунок людей? Адже саме психології пророкували в ХХ столітті центральне провідне місце в класифікації усіх знань, які виробило і виробляє нині людство” [9, с. 620].

Пошук відповіді на це питання привів автора цього повідомлення до висновку, що канонічна психологія українського інтелектуального походження має вказувати туди, куди віддавна вказують гуманістичні релігії.

ВИСНОВКИ

1. Чудо, таємниця, авторитет є за сучасних умов пріоритетно значущими для людства, адже саме на них вибудовується життєдайний зміст і смисл “корінних мотивів буття” (В.А. Роменець) – смислу життя. Але їх власний зміст

інший, ніж той, який укладав у них “Великий Інквізитор”. Авторитет – це не абсолютна влада кліру (духовенства) чи будь-якої іншої авторитарно-тоталітарної сили, а засновані на християнській моралі любові та змістовно їй відповідних аксіологічних учень інших гуманістичних релігій духовно-моральні ціннісні орієнтації, доброзичливі налаштування, добропорядне поведження, ідеологічно-правові засади гуманістично-демократичних стосунків.

2. В інтерпретації гуманістичних релігій, філософських і наукових учень чудеса і таємниці вказують на оптимістичний смисл життя, який інтегрує корінні мотиви буття: по-перше, незаперечні факти незбагненого для науки відвернення глобальних природних і техногенних катастроф свідчать, що якісь Вищі сили захищають земну цивілізацію, переймаються людством; по-друге, інша група чудесно-таємничих феноменів демонструє те загадкове утворення, яке релігія називає душею людини, не гине разом зі смертю її тіла, а продовжує жити в недосяжних для сучасної науки вимірах; по-третє, глобальну екологічну катастрофу, яка, цілком вірогідно, завершиться омніцидом, ще можна відвернути, якщо не лише де-юре, а й де-факто покласти в основу відповідних політичних, правоохоронних та соціально-економічних зусиль високі духовно-моральні цінності, ідеали, дані нам Богом, що підтверджується ще однією групою чудес.

3. Збагнувши й автентично прийнявши все це, особистість і суспільство сповнюють корінні мотиви свого буття високим смислом життя: земне життя людини є лиш частинкою буття її душі; отож вона має жити у поцейбічному світі так, як хотіла б жити у потойбічному. Це, на нашу думку, має бути стрижневим змістом “корінних мотивів буття” – базисного канону канонічної психології. Така психологія обіцяє позитивну відповідь на питання В.А. Роменця: “Чи зможе вона вказати на історичний та індивідуальний порятунок людей?”

1. Вебер М. Избранные произведения / М.Вебер. – М.: Прогресс, 1990.

2. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений в тридцати томах. – Т. XIV / Ф.М.Достоевский. – Л.: “Наука”, 1976. – 511 с.

3. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде // Сумерки богов / Ф.Ницше, З.Фрейд, А.Камю, Ж.П.Сартр / Сост. и общ. ред. А.А.Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – С. 222–319.

4. Материалисты древней Греции. Собр. текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / Пер. С.И. Со-

болевского. – М.: “Мысль”, 1955.

5. Москалець В. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики // Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С.73–85.

6. Москалець В.П., Олійник А.В. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №2. – С.71–80.

7. Психологія і суспільство: Спецвипуск, присвячений 85-й річниці з Дня народження Володимира Андрійовича Роменця. – 2011. – №2. – 190 с.

8. Роменець В. Вчинкова організація канонічної психології // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 25–56.

9. Роменець В.А. Постановня канонічної психології // Основи психології / За ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – К.: Либідь, 1996. – С. 606–621.

10. Фромм Э. Психоанализ и религия // Сумерки богов / Ф. Ницше, З. Фрейд, А. Камю, Ж.П. Сартр / Сост. и общ. ред. А.А. Яковлева. – М.: Политиздат, 1989. – С. 143–222.

АНОТАЦІЯ

Москалець Віктор Петрович.

Три сили для людини: від “Великого Інквізитора” до канонічної психології Володимира Роменця.

Чимало феноменів у навколишньому світі і в душі людини навіть найскептичніше налаштовані вчені змушені визнати якщо не чудом, то принаймні таємничими в тому сенсі, що їх неможливо пояснити науково. Ці феномени, на тлі стану співвідношення гуманізму й авторитаризму в сучасному світі (в релігії, філософії, науці, ідеології, політиці, праві) дозволяють зробити такі висновки: по-перше, факти чудесного, таємничого відвернення глобальних техногенних та природних катастроф свідчать, що якісь Вищі сили захищають людство від загибелі, переймаються ним; по-друге, інша група таємничих феноменів показує те, що релігія називає душею людини, не гине разом зі смертю її тіла; по-третє, глобальну техногенну екологічну катастрофу, яка загрожує омніцидом ще можна відвернути, поклавши в основу спрямованих на це зусиль утвердження в душах і взаєминах людей високих духовно-моральних цінностей, освячених від імені Бога гуманістичними релігіям; по-четверте, збагнувши й автентично прийнявши все це, особистість і суспільство здобувають високий смисл життя: земне життя людини є лише частиною буття того загадкового феномена, який називають душею; отож людина має жити в поцейбічному світі так, як вона хотіла б жити у потойбічному – це канон, аналітично виведений на основі положень канонічної психології за В.А. Роменцем.

Ключові слова: Володимир Роменець, канонічна психологія, корінні мотиви буття, смисл життя, розум, чудо, таємниця, авторитет, гуманістичні й авторитарні релігії.

АННОТАЦИЯ

Москалец Виктор Петрович.

Три силы для человека: от “Великого Инквизитора” к канонической психологии Владимира Роменца.

Довольно много феноменов в окружающем нас мире и в душе человека даже наиболее скептически настроенные учёные вынуждены признать если не чудом, то по крайней мере таинственными в том смысле, что их невозможно объяснить научно. Эти феномены, на фоне состояния соотношения гуманизма и авторитаризма в современном мире (в религии, философии, науке, идеологии, политике, праве), позволяют сделать следующие выводы: во-первых, факты чудесного, таинственного предотвращения глобальных техногенных и природных катастроф свидетельствуют, что какие-то Высшие силы защищают человечество от гибели, заботятся о нём; во-вторых, другая группа таинственных феноменов показывает то, что религия называет душой человека, не гибнет вместе со смертью его тела; в-третьих, глобальную техногенную экологическую катастрофу, которая несёт угрозу омницида, ещё можно предотвратить, положив в основу направленных на это усилий утверждение в душах и отношениях людей высоких духовно-моральных ценностей, освящённых от имени Бога гуманистическими религиями; в-четвёртых, постигнув и автенично приняв всё это, личность и общество приобретают высокий смысл жизни: земная жизнь человека есть только частичка бытия того загадочного феномена, который называют душой; следовательно человек должен жить в посюстороннем мире так, как он хотел бы жить в потустороннем – это канон, аналитически выведенный на основе положений канонической психологии по В.А. Роменцу.

Ключевые слова: Владимир Роменец, каноническая психология, коренные мотивы бытия, смысл жизни, разум, чудо, тайна, авторитет, гуманистические и авторитарные религии.

ANNOTATION

Moskalets Viktor.

Three Forces for Human: from “The Great Inquisitor” to the Canonic Psychology of Volodymyr Romenets.

There are some phenomena in the surrounding world and in the human's soul which are recognized even by skeptical scientists as secret ones because it is impossible to scientifically clarify them. These phenomena on the background of interrelation of humanism and authoritarianism in the modern world (in religion, philosophy, science, politics, and jurisprudence) let us make the following conclusions: first, the facts of miracles, secret prevention of global technogenic and natural disasters testifies that some Higher Forces protect mankind from death, take care of it; second, another group of secret phenomena demonstrates what religion calls a spirit of a human being, which does not die with the death of his body; third, global technogenic ecological catastrophe, which threatens with omniscid can be prevented by maintaining in the spirits and relations of humans high spiritual-moral values, sanctified by the name of God; fourth, having realized and authentically accepted this, the personality and society acquire the high meaning of life – this is a canon, analytically proved on the basis of concepts of canonic psychology according to V. Romenets.

Key words: Volodymyr Romenets, canonic psychology, indigenous motives of being, meaning of life, intellect, miracle, secret, authority, humanistic and authoritarian realia.

Надійшла до редакції 27.02.2012.